

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΥΠΕΥΘΥΝΩΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΜΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΤΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥΣ

Θεόδωρος Γούπος¹, Κωνσταντίνος Βρυώνης²

1. Προϊστάμενος Επιστημονικής και Παιδαγωγικής Καθοδήγησης της Περιφερειακής Διεύθυνσης Αττικής, Σχολικός Σύμβουλος Π.Ε. 28ης Περιφέρειας Νομαρχίας Αθηνών, Δρ. Παιδαγωγικών, thgoupos@sch.gr
2. Δάσκαλος, 12ο Δημ. Σχ. Ηράκλειου Αττικής, dinvrionis@gmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η όξυνση των περιβαλλοντικών προβλημάτων οδήγησε τις τελευταίες δύο δεκαετίες στην αναζήτηση ενός μοντέλου ανάπτυξης που θα αντιμετωπίζει ολιστικά τον άνθρωπο και τις ανάγκες του. Καλλιεργήθηκε έτσι η ιδέα μιας Αειφόρου – Βιώσιμης Ανάπτυξης, που αντιλαμβάνεται τον άνθρωπο ως μέρος των οικοσυστημάτων και τους φυσικούς πόρους ως μη ανεξάντλητους. Η επίλυση των περιβαλλοντικών ζητημάτων μέσα από την ιδέα της Αειφόρου Ανάπτυξης απαιτεί αλλαγή σε αξίες και στάσεις ζωής. Τέτοιες αλλαγές δεν μπορεί παρά να έχουν ως βασικό μοχλό την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση (Π.Ε.), που εξελίσσεται εξ ορισμού σε μια «Εκπαίδευση για το Περιβάλλον και την Αειφορία - (ΕΠΑ)».

Στη χώρα μας, η εξέλιξη της Π.Ε. μέχρι σήμερα παρά τα θετικά στοιχεία της αντιμετώπισε και πολλές δυσκολίες με αποτέλεσμα να βρίσκεται σε μια στασιμότητα. Επειδή όμως συνεχίζει να αποτελεί σήμερα το βασικό πυλώνα της Εκπαίδευσης για την Αειφόρο Ανάπτυξη (ΕΑΑ), οφείλει να εξοικειωθεί με το καινούριο πλαίσιο που φέρνει η φιλοσοφία της αειφορίας.

Απαραίτητο για μια τέτοια αλλαγή είναι να αναδειχθεί ο σημαντικός ρόλος των Υπεύθυνων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, αφού είναι οι άμεσοι εμπνευστές και διευκολυντές της εκπαιδευτικής προσπάθειας για μια Βιώσιμη και Αειφόρο Ανάπτυξη μέσα από αλλαγές σε αξίες και στάσεις ζωής.

Στην εργασία αυτή παρουσιάζουμε μια πρόταση για την αναβάθμιση και τη μετεξέλιξη του ρόλου των Υπεύθυνων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης μέσα από ένα αναπροσαρμοσμένο πλαίσιο σύμφωνα με τις εκπαιδευτικές ανάγκες της εποχής μας.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Περιβαλλοντική εκπαίδευση, Αειφόρος Ανάπτυξη, Υπεύθυνοι Π.Ε.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η αύξηση του ανθρώπινου πληθυσμού οδήγησε σε αντίστοιχη αύξηση των αναγκών του, που σαν αποτέλεσμα είχε την αλόγιστη χρήση του φυσικού περιβάλλοντος και τη διατάραξη της οικολογικής ισορροπίας. Οι δραστηριότητες του ανθρώπου άρχισαν να δημιουργούν περιβαλλοντικά προβλήματα τα οποία μετά τη βιομηχανική επανάσταση παρουσίασαν μια σταδιακή αλλά συνεχή αύξηση και μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο επιδεινώθηκαν ραγδαία. Προβλήματα όπως ο υπερπληθυσμός, η ρύπανση, το όζον, η λειψυδρία, το φαινόμενο θερμοκηπίου, η διαχείριση των απορριμμάτων και πολλά άλλα οδήγησαν σε μια οικολογική κρίση, που άρχισε να δημιουργεί όλο και μεγαλύτερη ανησυχία και γενικευμένες κινητοποιήσεις για την αντιμετώπισή της.

Το οικολογικό κίνημα άρχισε να αποκτά ιδιαίτερη δυναμική που στηρίχτηκε από τη δημιουργία των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων (Μ.Κ.Ο.). Μαζί άρχισαν να πιέζουν τις κυβερνήσεις πολλών κρατών για καλύτερη διαχείριση του Περιβάλλοντος. Η νομοθεσία για το περιβάλλον όμως δεν επαρκεί για βιώσιμες λύσεις (Αθανασάκης Α.) αν δεν συνοδεύεται από την απόκτηση περιβαλλοντικής αγωγής και συνείδησης από όλους τους πολίτες που μπορεί να επιτευχθεί με αντίστοιχη εκπαίδευση. Έτσι στη δεκαετία του 60 εμφανίστηκε η «περιβαλλοντική εκπαίδευση» ως ένα καινοτόμο εκπαιδευτικό κίνημα στο πλαίσιο της προβληματικής που έθεσε και ανέπτυξε το σύγχρονο περιβαλλοντικό κίνημα (Φλογαΐτη, 2007).

Στα τέλη της δεκαετίας του '60 αρκετές χώρες της Ευρώπης εισάγουν στο εκπαιδευτικό τους σύστημα προγράμματα Π.Ε. Ο όρος «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση» καθιερώνεται διεθνώς στην πρώτη διεθνή συνάντηση με θέμα την Π.Ε. στη Νεβάδα των Η.Π.Α (1970). Στο Παγκόσμιο Συνέδριο της Στοκχόλμης (1972) θεσμοθετήθηκε το Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον (U.N.E.P) και στη συνέχεια η U.N.E.S.C.O σε συνεργασία με το U.N.E.P οργάνωσε το Διεθνές Πρόγραμμα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Δ.Π.Π.Ε-Ι.Ε.Ε.Ρ) του οποίου οι δραστηριότητες συνέβαλαν τα μέγιστα στην ανάπτυξη και εξέλιξη της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης μέχρι σήμερα (Κούσουλας Γ., 2000). Στο συνέδριο Βελιγραδίου (Δ.Π.Π.Ε-Ι.Ε.Ε.Ρ, 1975) στην περίφημη «Χάρτα του Βελιγραδίου» καθορίζεται ως βασικός σκοπός της Π.Ε «η διάπλαση ενός παγκόσμιου πληθυσμού με συνείδηση και ενδιαφέρον για το συνολικό περιβάλλον και τα περιβαλλοντικά προβλήματα, ενός πληθυσμού με γνώσεις, ικανότητες και διάθεση να αγωνισθεί προσωπικά και συλλογικά για την αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων και να εμποδίσει την εκδήλωση νέων στο μέλλον». Ακολούθησε η Διακυβερνητική Διάσκεψη της Τιφλίδας (Δ.Π.Π.Ε-Ι.Ε.Ε.Ρ, 1977) όπου καθορίστηκαν: το περιεχόμενο, οι σκοποί, οι στόχοι, τα χαρακτηριστικά της Π.Ε και οι βασικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις για την επίτευξη των στόχων.

Πρέπει να επισημάνουμε το γεγονός ότι, στο συνέδριο της Μόσχας (Δ.Π.Π.Ε-Ι.Ε.Ε.Ρ, 1987), διαπιστώθηκε πως παρά την αυξημένη ευαισθητοποίηση και δραστηριοποίηση για την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων η Π.Ε. δε μπορεί να είναι αποτελεσματική όσο αντιμετωπίζει την επίλυση των περιβαλλοντικών προβλημάτων μόνο τεχνοκρατικά. Θα είναι αποτελεσματική εφ' όσον παράλληλα, αποσκοπεί και στη διαμόρφωση ενός νέου παγκόσμιου περιβαλλοντικού ήθους με τη διαμόρφωση νέων στάσεων, συμπεριφορών, αξιών, γνώσεων και δεξιοτήτων των πολιτών και των κοινωνικών ομάδων(Κούσουλας Γ., 2000).

Η ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ ΚΑΙ ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Στη χώρα μας, η εισαγωγή της Π.Ε. στην Πρωτοβάθμια και στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση καθυστέρησε σημαντικά σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες και τις Η.Π.Α. Η καθυστέρηση αυτή αποδίδεται τόσο σε μια σειρά από ιστορικούς λόγους (κυπριακό, δικτατορία), όσο κυρίως στα προβλήματα του περιβάλλοντος, τα οποία στη χώρα μας, σε σύγκριση πάντα με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, παρουσιάστηκαν σχετικά αργότερα, συνεπώς και το ενδιαφέρον στο ευρύ κοινό και στους αρμόδιους φορείς άρχισε να αναπτύσσεται αργότερα (Σπυρόπουλος, 1986). Η ίδια καθυστέρηση και για τους ίδιους σχεδόν λόγους παρατηρείται και στην ανάπτυξη του οικολογικού κινήματος (Καλογεράτος, 1986).

Η Ελλάδα κινήθηκε για τα θέματα Π.Ε. προς την κατεύθυνση της Διακήρυξης της Στοκχόλμης (1972). Σύμφωνα με το πρόγραμμα αυτό, η Π.Ε. έπρεπε να προωθηθεί

στα πλαίσια των αναλυτικών και ωρολογίων προγραμμάτων που ίσχυαν στα εκπαιδευτικά συστήματα της κάθε χώρας και σε δεύτερη φάση να ενσωματωθεί στα εκπαιδευτικά συστήματα. Η απαρχή της Π.Ε. στην Ελλάδα τοποθετείται αμέσως μετά την πραγματοποίηση της Διεθνούς Συνδιάσκεψης της Τυφλίδας το 1977 (Σπυρόπουλος, 1977).

Την προώθηση του θεσμού της Π.Ε. στην Ελλάδα ανέλαβε το Κέντρο Εκπαιδευτικών Μελετών και Επιμόρφωσης (Κ.Ε.Μ.Ε.), σημερινό Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (Π.Ι.), που υπό την εποπτεία του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων (ΥΠ.Ε.Π.Θ.) είχε και έχει την ευθύνη προώθησης νέων εκπαιδευτικών θεσμών και καινοτομιών.

Με βάση τις δραστηριότητες του ΥΠ.Ε.Π.Θ. στα θέματα Π.Ε., η Π.Ε. στην Ελλάδα μπορεί να χωριστεί σε τρεις φάσεις (Flogaitis–Alexoroulou, 1991 & Φλογαΐτη – Βασάλα, 2001): Πρώτη φάση (1977 – 1983) Δεύτερη φάση (1983 - 1989) και Τρίτη φάση (1990 μέχρι σήμερα).

Η ΘΕΣΜΟΘΕΤΗΣΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Η Τρίτη φάση αρχίζει τον Ιούλιο του 1990 με τη θέσπιση του Ν.1892/31-7-90 (ΦΕΚ 101, τευχ. Α'), ο οποίος αποτελεί σταθμό για την ανάπτυξη του θεσμού της Π.Ε. στη χώρα μας. Συγκεκριμένα με τη διάταξη της παραγράφου 13, του άρθρου 111 (Π.Ε. στην Δ/θμια Εκπ/ση και Κ.Π.Ε.) «αναγνωρίζεται η Π.Ε. ως τμήμα των προγραμμάτων των σχολείων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης». Όσον αφορά την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, η επίσημη εισαγωγή της εφαρμογής της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης γίνεται έναν χρόνο αργότερα με την υπ' αριθμ. Γ1/308/3-4-1991 Υπουργική απόφαση (ΦΕΚ 223, τευχ. Β' 12-4-1991), παρόλο που διεθνώς αναγνωρίζεται η καταλληλότητα αυτής της ηλικίας των παιδιών για την υιοθέτηση στάσεων και συμπεριφορών.

Σύμφωνα με το Ν.1892 «Σκοπός της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης είναι να συνειδητοποιήσουν οι μαθητές τη σχέση του ανθρώπου με το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον του, να ευαισθητοποιηθούν για τα προβλήματα που συνδέονται με αυτό και να δραστηριοποιηθούν, με ειδικά προγράμματα, ώστε να συμβάλλουν στη γενικότερη προσπάθεια αντιμετώπισής τους».

Με τον ίδιο νόμο προβλέπεται:

α. Ο θεσμός των υπευθύνων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης και στις δύο βαθμίδες της εκπαίδευσης, κατά νομό, με σκοπό την προώθηση και το συντονισμό δραστηριοτήτων Π.Ε. στα σχολεία της ευθύνης τους, καθώς και την παροχή κάθε είδους βοήθειας στους εκπαιδευτικούς που αναλαμβάνουν τη διεξαγωγή προγραμμάτων. Τα καθήκοντα και οι αρμοδιότητες των υπευθύνων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης καθορίστηκαν με το υπ' αριθμ. Γ2/3026/27-8-90 έγγραφο του ΥΠ.Ε.Π.Θ., έχουν τριετή θητεία και απαλλάσσονται πλήρως από τα διδακτικά τους καθήκοντα. Αναφέρουμε ότι αντίστοιχη προσπάθεια ορισμού υπευθύνων είχε γίνει το 1987 και είχαν ονομαστεί τότε υπεύθυνοι περιβαλλοντικής και δασικής εκπαίδευσης χωρίς να απαλλαγούν καθόλου από τα διδακτικά τους καθήκοντα.

β. Η ίδρυση Κέντρων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Κ.Π.Ε.). Το πρώτο ιδρύεται στην Κλειτορία Ν. Αχαΐας (ΦΕΚ 175/19-3-1993 ΤΒ και ΦΕΚ 306/29-4-1993 ΤΒ). Από τότε μέχρι σήμερα ιδρύθηκαν ΚΠΕ σε διάφορα μέρη της Ελλάδας με στόχο να δημιουργηθούν τόσα ώστε να καλύψουν όλες τις εκπαιδευτικές ανάγκες.

Παράλληλα για την προώθηση της Π.Ε. και την εφαρμογή προγραμμάτων, το ΥΠ.Ε.Π.Θ. βρίσκεται σε συνεργασία με άλλα υπουργεία (π.χ. με το Υπουργείο Περιβάλλοντος Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων, πρόγραμμα ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ, <http://speech.di.uoa.gr/globe> κ.λ.π.) και την τοπική αυτοδιοίκηση, καθώς και με μη

κυβερνητικές περιβαλλοντικές οργανώσεις, οι οποίες, πέρα από την ενημέρωση για το ευρύ κοινό, απευθύνονται και στα σχολεία. Μεταξύ αυτών των μη κυβερνητικών οργανώσεων αναφέρουμε: το Σύλλογο για την προστασία της θαλάσσιας χελώνας, την Εταιρεία για τη μελέτη και προστασία της Μεσογειακής φώκιας, την Ελληνική Ορνιθολογική Εταιρεία, το Κέντρο Βιοτόπων – Υγροτόπων, το ελληνικό τμήμα του παγκόσμιου Ταμείου για τη φύση (W.W.F.), την Ελληνική Εταιρεία προστασίας της φύσης και της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Η Π.Ε. εντάσσεται στις «Σχολικές Δραστηριότητες» (Γούπος, 2006), τις οποίες εκτός από την Π.Ε. απαρτίζουν η Αγωγή Υγείας και τα Πολιτιστικά Θέματα (ΦΕΚ 629/23-10-1992). Το 1994 καθιερώνεται και η μερική χρηματοδότηση των προγραμμάτων Π.Ε.

Σ' αυτή τη φάση που διανύουμε, εκτός από τα προγράμματα που εφαρμόζονται στα σχολεία, παράλληλα με το αναλυτικό και ωρολόγιο πρόγραμμα, πραγματοποιούνται και προγράμματα Π.Ε. από μαθητές με απομάκρυνση από το οικογενειακό και σχολικό τους περιβάλλον, σε διάφορα μέρη της Ελλάδας. Πρόκειται για τη μελέτη ενός άλλου τρόπου προσέγγισης του περιβάλλοντος, για μια άλλη μορφή προγραμμάτων Π.Ε..

Αναμφισβήτητα η ένταξη του θεσμού της Π.Ε. στη σχολική πραγματικότητα με την ψήφιση του Ν.1892/90 διαμορφώνει νέες προοπτικές για περισσότερο οργανωμένη προώθηση της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στη χώρα μας, παρόλα τα προβλήματα και τις δυσκολίες που προκύπτουν και έχουν σχέση με το γενικότερο στατικό εκπαιδευτικό μας σύστημα. Ήδη, έχουν πραγματοποιηθεί πάνω από 10.000 προγράμματα Π.Ε. σε δημοτικά, γυμνάσια και λύκεια.

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΥΠΕΥΘΥΝΩΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Σύμφωνα με την Γ2/3026/27-8-90 του ΥΠΕΠΘ που προαναφέραμε στα καθήκοντα και τις αρμοδιότητες του υπεύθυνου Π.Ε. περιλαμβάνονται: η προώθηση και ο συντονισμός δραστηριοτήτων Π.Ε. στα σχολεία της Διεύθυνσης ευθύνης τους, καθώς και η παροχή κάθε είδους βοήθειας στους εκπαιδευτικούς που αναλαμβάνουν τη διεξαγωγή προγραμμάτων. Επίσης η παρακολούθηση των προγραμμάτων Π.Ε, η παροχή πληροφοριακού υλικού στα σχολεία, η παρότρυνση και η δημιουργία προϋποθέσεων για την εφαρμογή περισσότερων προγραμμάτων, η οργάνωση ενημερωτικών συναντήσεων για θέματα Π.Ε.

Η πορεία βεβαίως έως σήμερα ανάδειξε και ελλείψεις και δυσκολίες στην επιτέλεση του έργου των υπεύθυνων Π.Ε. και βεβαίως στην Π.Ε. στο σύνολό της. Οι Υπεύθυνοι Π.Ε των &/σεων Α/θμιας και Β/θμιας Εκπαίδευσης δεν υποστηρίζονται υλικοτεχνικά και γραμματειακά.

Επίσης δεν λείπουν οι δυσλειτουργίες ανάμεσα στην επικοινωνία Σχολικών Συμβούλων και Υπεύθυνων Π.Ε ή μεταξύ Υπευθύνων Π.Ε, Δ/σεων Εκπαίδευσης και ΚΠΕ (Φαραγγιτάκης 2007).

Πολλοί Διευθυντές Εκπαίδευσης δεν έχουν κατανοήσει τη λειτουργία του θεσμού των υπεύθυνων, αφού πρόκειται για καθοδηγητικό θεσμό και όχι διοικητικό.

Προβλήματα ανακύπτουν και μεταξύ των Υπευθύνων διαφορετικών Καινοτόμων Δράσεων της ίδιας Διεύθυνσης, οι οποίοι αντλούν εκπαιδευτικούς από την ίδια δεξαμενή και συχνά προσπαθούν να πιέσουν τα σχολεία ευθύνης τους να επιλέξουν πρόγραμμα της αρμοδιότητάς τους αντί για κάποιας άλλης Καινοτόμου Δράσης.

Τα Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (ΚΠΕ) είναι ανισομερώς κατανομημένα ανά την επικράτεια, ενώ προβλήματα παρουσιάζονται και στον τρόπο στελέχωσής τους. Επίσης δεν προβλέπεται διασύνδεση και επικοινωνία μεταξύ Υπευθύνων Π.Ε. και ΚΠΕ.

Δυσκολίες στο έργο των Υπεύθυνων Π.Ε., τουλάχιστον στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, δημιουργεί και το γεγονός ότι τα προγράμματα Π.Ε. δεν εντάσσονται στο ωρολόγιο πρόγραμμα των μαθητών, ενώ αρκετές φορές παίρνουν χαρακτήρα καθαρά εκδρομικό, που προφανώς αποτελεί σημαντικό κίνητρο για τους μαθητές. Σημαντικά καλύτερα είναι τα πράγματα στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση που τα προγράμματα Π.Ε. έχουν ενταχθεί στο ωρολόγιο πρόγραμμα των μαθητών με την Ευέλικτη Ζώνη (Γούπος, 2006) στα πλαίσια της Διαθεματικής – Διεπιστημονικής προσέγγισης της γνώσης.

Βεβαίως η Π.Ε. στην Ελληνική πραγματικότητα έχει και τις θετικές πλευρές της, με χιλιάδες μαθητές και εκπαιδευτικούς να συμμετέχουν κάθε χρόνο σε διάφορα προγράμματα, που μας κάνουν αισιόδοξους για το μέλλον ότι αυτό το ποσοστό του 10 -15% του μαθητικού δυναμικού θα πολλαπλασιαστεί πολύ γρήγορα και θα αποκτήσει τη δυναμική που επιτάσσουν οι ανάγκες της σύγχρονης κοινωνίας.

Η ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΕΙΦΟΡΟ - ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Το 2^ο μισό του εικοστού αιώνα κυριαρχήθηκε από την ιδεολογία της ανάπτυξης θέτοντας ως βασικές αξίες τον ανταγωνισμό και το κέρδος. Θεωρήθηκε ότι αυτή η χωρίς όρια οικονομική ανάπτυξη ήταν ο δρόμος για την κοινωνική πρόοδο και ευημερία και σίγουρα επέδρασε θετικά σε εκατομμύρια ανθρώπους στο σύγχρονο κόσμο. Παράλληλα όμως διατάραξε τα όρια της οικολογικής και κοινωνικής ισορροπίας (Φλογαΐτη, 2007), δημιούργησε περιβαλλοντικές καταστροφές και κοινωνικές ανισότητες και κρίνεται ως βασική αιτία για τα σύγχρονα περιβαλλοντικά και κοινωνικά προβλήματα.

Τις τελευταίες δύο δεκαετίες αναζητήθηκε ένα μοντέλο ανάπτυξης που θα αντιμετώπιζε ολιστικά τον άνθρωπο και τις ανάγκες του και θα φέρει σε συνύπαρξη την οικολογική ισορροπία με την κοινωνική ευημερία για τις τωρινές και μελλοντικές γενιές. Καλλιεργήθηκε έτσι η ιδέα μιας Αειφόρου – Βιώσιμης Ανάπτυξης, που αντιλαμβάνεται τον άνθρωπο ως μέρος των οικοσυστημάτων και τους φυσικούς πόρους ως μη ανεξάντλητους. Μέρος της αειφόρου ανάπτυξης αποτελεί η αναγκαιότητα της ενίσχυσης του κράτους δικαίου και προνοίας, της άμβλυνσης των κοινωνικών ανισοτήτων, της παγίωσης της δημοκρατίας, της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της προώθησης της αρχής της αλληλεγγύης στις σχέσεις των ανθρώπων και των λαών, της έμφασης στην πολιτιστική ανάπτυξη και της προώθησης ειρηνικών λύσεων στα διεθνή προβλήματα.

Η επίλυση των περιβαλλοντικών ζητημάτων μέσα από την ιδέα της Αειφόρου Ανάπτυξης απαιτεί αλλαγή σε αξίες και στάσεις ζωής. Απαιτεί αλλαγή στον τρόπο με τον οποίο στις σύγχρονες κοινωνίες αντιλαμβανόμαστε την σχέση άνθρωπος - κοινωνία - φύση. Τέτοιες αλλαγές δεν μπορεί παρά να έχουν ως βασικό μοχλό την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Μια περιβαλλοντική εκπαίδευση που εξελίσσεται εξ ορισμού σε μια «Εκπαίδευση για το Περιβάλλον και την Αειφορία - (ΕΠΑ)» (Φλογαΐτη, 2007).

Από το Συνέδριο της Μόσχας (1987), που άρχισε η συσχέτιση της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης με την Αειφόρο ή Βιώσιμη Ανάπτυξη και στη συνέχεια, η νέα ιδέα βρίσκει ανταπόκριση, παρά τις δικαιολογημένες ενστάσεις και αντιρρήσεις που κατά καιρούς αναπτύχθηκαν και έφτασε στην τελική αναγνώριση από την παγκόσμια κοινότητα στην Παγκόσμια Συνδιάσκεψη του Rio de Janeiro(1992) για «το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη» και στη Διεθνή Διάσκεψη της Θεσσαλονίκης(1997).

Η Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη (ΕΑΑ) αποτελεί τη φυσική εξέλιξη της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (ΠΕ), αλλά και τη κωδικοποίηση των κοινωνικών και οικονομικών διαστάσεων του περιβάλλοντος (Σκούλλος, 2007, 2004). Είναι σαφές ότι δεν ταυτίζεται πλήρως με την ΠΕ αλλά την ενσωματώνει. Σημαντική τους διαφορά είναι ότι στην ΠΕ αντικειμενικός τελικός στόχος είναι η προστασία του περιβάλλοντος μέσω της οποίας ελπίζεται ότι θα επιτευχθεί η κοινωνική πρόοδος και η οικονομική ανάπτυξη, ενώ στην ΕΑΑ η προστασία του περιβάλλοντος είναι αναγκαία προϋπόθεση και μέσο, παράλληλο προς την επίτευξη κοινωνικής συνοχής και οικονομικής ευημερίας (Σκούλλος, 2004). Ουσιαστικά στην ΕΑΑ ως τελικός στόχος προσεγγίζεται η αειφόρος ανάπτυξη μέσα από μια ολιστική θεώρηση.

Στην ΕΑΑ η δράση δεν είναι πλέον στο επίπεδο της ενημέρωσης για τα αίτια ή έστω τις πολιτικές προστασίας περιβάλλοντος, αλλά της ανάληψης ευθύνης σε επίπεδο τεχνολογικό, κοινωνικό, πολιτιστικό και πολιτικό, ως προς την άρση των γενεσιουργών αιτιών του φαινομένου.

Για να κατανοήσουμε καλύτερα τη διαφοροποίηση μπορούμε να αναφερθούμε στη θεματολογία της Π.Ε. (ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι.) που ακολουθώντας τη διατύπωση της Agenda 21, Rio De Janeiro (1992) προτείνει μέσα στους βασικούς άξονες τις «Ανθρώπινες σχέσεις» (κοινωνικές και οικονομικές διαστάσεις του αναπτυξιακού και περιβαλλοντικού προβλήματος, ισότητα των φύλων, ανθρώπινες αξίες, προβλήματα μειονοτήτων, ρατσισμός κτλ), που είχαμε συνηθίσει να θεωρούμε αντικείμενο της θεματολογίας της Αγωγής Υγείας. Τούτο συμβαίνει γιατί η Αγωγή Υγείας εξ αρχής στράφηκε στην ολιστική αντιμετώπιση της υγείας και του ανθρώπου (Βρυώνης Κ, 2006), ενώ η Π.Ε. στην προστασία του περιβάλλοντος.

Επιμένοντας λίγο στην αναγκαιότητα της ολιστικής αντιμετώπισης του ανθρώπου για την επίτευξη της Αειφόρου Ανάπτυξης θα θυμίσουμε ότι η ελληνική λέξη «υγεία» σημαίνει την κατάσταση της πληρότητας, όπως αναφέρει ο Πλάτωνας (Πλάτ., Επιστ. 7^η 330d, στο «Βάδιζε υγιαίνων», Φάρος Φ, 1996, σελ.58): «Εκείνος που συμβουλεύει έναν άρρωστο άνθρωπο του οποίου ο τρόπος ζωής είναι επιβλαβής στην υγεία πρέπει πρώτα να αλλάξει τον τρόπο ζωής του ασθενούς και αν αυτός είναι διατεθειμένος να υπακούσει να προχωρήσει και να του δώσει άλλες συμβουλές. Αλλά αν δε θέλει, θα θεωρούσα εκείνον που αρνείται να του δώσει οποιαδήποτε συμβουλή και γενναίο άνδρα και πραγματικό ιατρό, εκείνον δε που ενδίδει και άνανδρο και κακό επιστήμονα.» (Πλάτωνας, Επιστ. 7^η 330d). Ο ολισμός ήταν πάντοτε ζωτικός στην ίαση. Για τον Ιπποκράτη ο άνθρωπος είναι μέρος ενός συνόλου που το αποτελεί το σύμπαν από το οποίο επηρεάζεται και το επηρεάζει. Αυτό υπαινίσσεται και η έμφαση που δίνει ο Ιπποκράτης (Ιππ., Περί Αρχαίας Ιατρικής 622,14, στο «Βάδιζε υγιαίνων», Φάρος Φ, 1996, σελ.55) στην επέμβαση στον τρόπο ζωής του αρρώστου, που τον θεωρεί ως τη βασική αιτία της νόσου τονίζοντας ότι όποιος ζει σωστά δεν αρρωσταίνει και δίνει έμφαση επίσης στις περιβαλλοντολογικές αιτίες και στη σημασία των συναισθηματικών παραγόντων και της διαίτας, για την υγεία και τη νόσο.

Η ΕΑΑ εκτός από το περιεχόμενο ενσωματώνει, ενισχύει και επεκτείνει πολλές αρετές της ΠΕ και βεβαίως της Αγωγής Υγείας. Είναι διεπιστημονική και ολιστική, στοχεύει στην καλλιέργεια της κριτικής σκέψης και των δεξιοτήτων επίλυσης προβλημάτων είναι μαθητοκεντρική, χρησιμοποιεί ευρύ φάσμα μεθοδολογιών και εργαλείων και προωθεί συμμετοχικές διαδικασίες και πρακτικές λύσεις και προσεγγίσεις που αγγίζουν τα καθημερινά προβλήματα, χωρίς να παραβλέπει τις πνευματικές ανησυχίες του ατόμου (Σκούλλος, 2004). Έτσι, ασχολείται μεταξύ πολλών άλλων και με δύσκολα προβλήματα όπως τη φτώχεια, τα ανθρώπινα δικαιώματα και την ειρήνη και προσδοκά να βοηθήσει τα άτομα μέσα από σχήματα

τυπικής, μη τυπικής και άτυπης εκπαίδευσης να αντεπεξέλθουν σε σειρά από αντικρουόμενες προτεραιότητες, διλήμματα και προκλήσεις που προβάλλουν μέσα από τη σκληρή πραγματικότητα του 21ου αιώνα.

Η ΕΠΑΝΕΚΤΙΜΗΣΗ ΤΟΥ ΘΕΣΜΟΥ ΤΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στην Ελλάδα, όλα αυτά τα χρόνια και κυρίως από το 1982 και μετά, που δημιουργείται μια κρίσιμη μάζα εκπαιδευτικών ευαισθητοποιημένων στην Π.Ε., παρ' όλες τις προσπάθειες δεν έχει αποκτήσει ακόμα τη δυναμική εκείνη που θα επιθυμούσαμε. Αν και το ΥΠ.Ε.Π.Θ. με εγκυκλίους του ενθαρρύνει τους εκπαιδευτικούς να αναλαμβάνουν προγράμματα Π.Ε., το ίδιο το εκπαιδευτικό μας σύστημα με το κεντρικά σχεδιασμένο αναλυτικό πρόγραμμα, δεν ευνοεί στην ουσία την ανάληψη τέτοιων πρωτοβουλιών.

Έτσι, μολονότι παρατηρούμε μια αυξητική τάση προγραμμάτων Π.Ε. (κυρίως ποσοτικά και σε απόλυτους αριθμούς), εντούτοις όμως οι ίδιοι οι αριθμοί, ως ποσοστά των αντίστοιχων συνολικών δεικτών, δείχνουν ότι η Π.Ε. αποτελεί ακόμη μια περιθωριακή δραστηριότητα στα σχολεία μας. Ο αριθμός των μαθητών και των εκπαιδευτικών που συμμετέχουν σε προγράμματα Π.Ε. είναι ιδιαίτερα περιορισμένος σε ποσοστά που κυμαίνονται από 2,5 μέχρι 10% (Γεωργόπουλος, 1999) ή 5% (Περδίκη) ή 13,4% (Γούπος, 2004).

Γίνεται, λοιπόν, φανερό ότι η Π.Ε., τριάντα ολόκληρα χρόνια μετά την πρώτη εμφάνιση της στα εκπαιδευτικά δρώμενα της χώρας μας, βρίσκεται σε μια στασιμότητα που μας οδηγεί στη διαπίστωση πως κρίνεται απαραίτητη η επανεκτίμηση της ένταξης ή μη της Π.Ε. στο σχολικό πρόγραμμα (Γούπος 2005), όχι βεβαίως ως ένα νέο μάθημα, αλλά ως μιας «εστίας» μέσα σε όλα τα μαθήματα που από μόνη της θα αποτελεί διεπιστημονικό τομέα, που περικλείει και ενσωματώνει έννοιες και τρόπους ολιστικής αντιμετώπισης των σύγχρονων προβλημάτων και της διαμόρφωσης στάσεων και αξιών για μια Αειφόρο Ανάπτυξη.

Θεωρούμε πως σήμερα η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση βρίσκεται «ασφαλής» μαζί με άλλες εκπαιδευτικές καινοτομίες, όπως η πολυπολιτισμική εκπαίδευση, η Αγωγή Υγείας, η εκπαίδευση για την ανάπτυξη του Τρίτου Κόσμου, η εκπαίδευση για την ειρήνη, η εκπαίδευση για τα ανθρώπινα δικαιώματα, κάτω από τη σκέπη της Εκπαίδευσης για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, η οποία αποτελεί, από εννοιολογική και διεπιστημονική άποψη, το ευρύτερο πλαίσιο για την κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη του ανθρώπου, χωρίς βεβαίως η κάθε δράση να απολέσει τη χαρακτηριστική της ταυτότητα.

Ειδικότερα στο Ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα η Π.Ε. συνεχίζει να αποτελεί σήμερα το βασικό πυλώνα της Ε.Α., γιατί η θεματολογία, η εφαρμογή των αρχών της διεπιστημονικότητας, της βιωματικής προσέγγισης, του ανοίγματος του σχολείου στην κοινωνία, της ομαδικής εργασίας, της καλλιέργειας του δημοκρατικού διαλόγου, της ανάπτυξης της κριτικής σκέψης και του περάσματος από τα λόγια στην πράξη, οι συνεργασίες με την τοπική κοινωνία και η συλλειτουργία των εμπλεκόμενων φορέων, υπηρετούν τον τελικό στόχο της Αειφορίας. Θα πρέπει βεβαίως και οι εκπαιδευτικοί να εξοικειωθούν με το καινούριο πλαίσιο της Π.Ε. που φέρνει η φιλοσοφία της αειφορίας.

ΜΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΒΑΘΜΙΣΗ ΤΟΥ ΡΟΛΟΥ ΤΩΝ ΥΠΕΥΘΥΝΩΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Μέσα από το πλαίσιο που αναπτύχθηκε πιστεύουμε πως αναδεικνύεται το πόσο σημαντικός είναι ο ρόλος των Υπεύθυνων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, αφού είναι

οι άμεσοι εμπνυχωτές και διευκολυντές της εκπαιδευτικής προσπάθειας για μια Βιώσιμη και Αειφόρο Ανάπτυξη μέσα από αλλαγές σε αξίες και στάσεις ζωής.

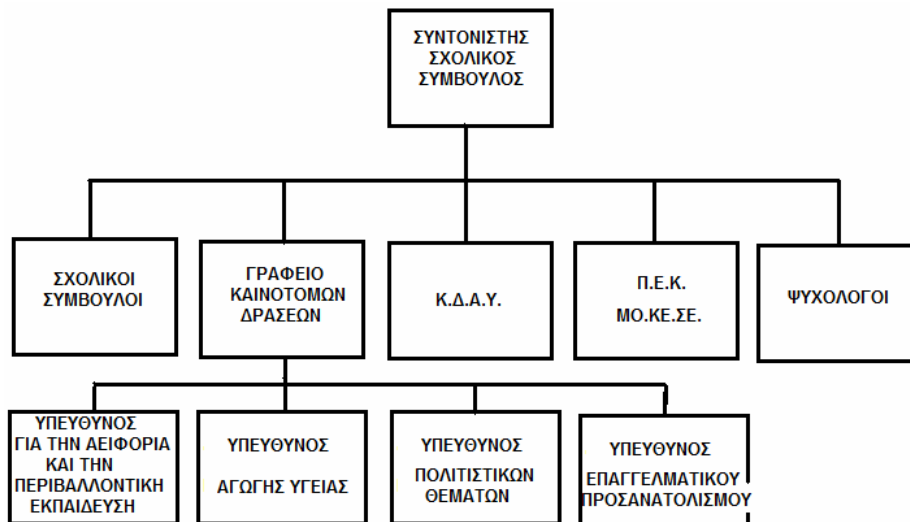
Με την επίλυση των περιβαλλοντικών ζητημάτων να έχει την πρώτη θέση στις ατζέντες σχεδόν του συνόλου των κυβερνήσεων, στην ουσία μιλάμε για μια προσπάθεια όχι επέκτασης της Π.Ε. στο εκπαιδευτικό μας σύστημα, αλλά το ίδιο το εκπαιδευτικό μας σύστημα στο σύνολό του να αποκτήσει περιβαλλοντική συνείδηση. Και τούτο, γιατί «Το σχολείο για να παραμείνει ένας ζωντανός και δημιουργικός θεσμός της Κοινωνίας, η οποία διαρκώς μεταβάλλεται, πρέπει να μετασηματίζει κάθε φορά τις σύγχρονες παιδαγωγικές αντιλήψεις και τις δημιουργούμενες ανάγκες και απαιτήσεις της Κοινωνίας σε διδακτικές προσεγγίσεις» (Ματσαγγούρας, 1998).

Οι Υπεύθυνοι Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης θα πρέπει για να μπορέσουν να αναλάβουν το έργο αυτό να απαγκιστρωθούν από αδυναμίες και στρεβλώσεις του παρελθόντος που είχαν ως αποτέλεσμα την αποδυνάμωση του θεσμού και παράλληλα να στηριχθούν από την Πολιτεία μέσα από ένα αναπροσαρμοσμένο πλαίσιο σύμφωνα με τις εκπαιδευτικές ανάγκες της εποχής μας.

Η ΠΡΟΤΑΣΗ ΜΑΣ

α. Να δημιουργηθεί σε κάθε Διεύθυνση Εκπαίδευσης, Γραφείο Καινοτόμων Δράσεων, το οποίο θα συντονίζεται και θα εποπτεύεται από το Συντονιστή Σχολικό Σύμβουλο. Το Γραφείο Καινοτόμων Δράσεων θα στελεχώνεται από τους αντίστοιχους Υπεύθυνους Καινοτόμων Δράσεων.

Η διάρθρωση που προτείνουμε έχει ως εξής:



β. Να μετονομασθεί ο θεσμός σε: «Υπεύθυνος για την Αειφορία και την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση», ώστε να ενσωματώνει το νέο πλαίσιο της εκπαίδευσης για την αειφόρο Ανάπτυξη.

γ. Να ενισχυθεί και να ενδυναμωθεί ο ρόλος των Υπεύθυνων για την Αειφορία και την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, ως ακολούθως:

γ1. Διοργανώνουν σε συνεργασία με τους Σχολικούς Συμβούλους των Περιφερειών τους επιμορφώσεις των εκπαιδευτικών για τα εκπαιδευτικά προγράμματα. Πρέπει εδώ να τονίσουμε πως η ελλιπής επιμόρφωση συγκαταλέγεται ανάμεσα στις σημαντικότερες δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι εκπαιδευτικοί υλοποιώντας περιβαλλοντικά προγράμματα. Οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί μέχρι σήμερα δηλώνουν ελλιπή επιμόρφωση σε θέματα

καινοτόμων δράσεων και η επιμόρφωσή τους περιορίζεται κυρίως στην παρακολούθηση ημερίδων, χωρίς κάποιος φορέας επιμόρφωσης να ξεχωρίζει ιδιαίτερα. Λίγοι είναι αυτοί που έχουν δεχθεί μια σημαντική εκπαίδευση έστω και ενός τριήμερου ή πενήμερου σεμιναρίου σε θέματα Π.Ε. ή Α.Υ. ή εμπύχωσης ομάδας, στοιχεία που θεωρούνται απαραίτητα για μια ολιστική αντιμετώπιση της εκπαίδευσης.

γ2. Στοχεύουν και ενισχύουν συνεργασίες των σχολείων και των τμημάτων για την από κοινού υλοποίηση προγραμμάτων. Η διαμόρφωση αξιών και στάσεων ζωής ενισχύεται από τη συνεργασία στην ανάληψη ευθυνών σε κοινωνικό επίπεδο και τη συλλειτουργία των εμπλεκόμενων φορέων.

γ3. Ενημερώνουν και καθοδηγούν τους εκπαιδευτικούς στα σχολεία ευθύνης τους σχετικά με την υλοποίηση προγραμμάτων. Είναι οι εμπνευστές και διευκολυντές της όλης προσπάθειας, ώστε να δίνεται η δυνατότητα στους εκπαιδευτικούς να νιώθουν ότι μπορούν να βασιστούν στη βοήθειά τους.

γ4. Παρακολουθούν και συντονίζουν τα προγράμματα στα σχολεία ευθύνης τους και οργανώνουν ημερίδες παρουσίασής τους.

γ5. Φροντίζουν για τη διασύνδεση τους με τα Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, ώστε με τη συνεργασία τους να διευκολύνεται η καλύτερη δυνατή αξιοποίησή τους από τα σχολεία ευθύνης τους.

δ. Μετεξελλίσσονται οι Υπεύθυνοι Καινοτόμων Δράσεων σε Στελέχη της Εκπαίδευσης και δικαιούνται επιδόματα θέσης ευθύνης. Η καταβολή του επιδόματος γίνεται σύμφωνα με την παρ. 1, εδ. (Β' ή Γ') στοιχ. ΙΙΙ. του άρθρου 13 του Ν.3205/2003 (αντίστοιχη των Δ/ντών Σχολικών Μονάδων).

ε. Συνυπολογίζεται η θητεία των Υπεύθυνων Καινοτόμων Δράσεων για την κατάληψη άλλης θέσης Στελέχους της Εκπαίδευσης.

στ. Να προβλεφθεί η συμμετοχή των Υπεύθυνων για την Αειφορία και την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στην Παιδαγωγική Ομάδα (Π.Ο.) για τη λειτουργία των Κέντρων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης της αντίστοιχης Διεύθυνσης.

ζ. Να προβλεφθεί Ειδικός Κωδικός με χρηματικό ποσό, τόσο για τη λειτουργία του Γραφείου Καινοτόμων Δράσεων όσο και για την στήριξη επιμορφωτικών δράσεων του και διάχυσης των αποτελεσμάτων του.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Έχουμε φτάσει σ' ένα σημείο που ο καθένας θα πρέπει να αναλογιστεί τις ευθύνες του, να απαντήσει ενώπιος ενωπίω με τη συνείδησή του και να αναλάβει και την ευθύνη που του αναλογεί.

Βρισκόμαστε μπροστά σε μια εκστατική πρόκληση για όλες τις ηλικίες και όλες τις κοινωνίες. Έχουμε να αντιμετωπίσουμε τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις από τις ανθρώπινες δραστηριότητες ως φαινόμενα του όλου ανθρώπου και του τρόπου της ζωής του και να οδηγήσουμε τη σύγχρονη εκπαίδευση στο να περιλαμβάνει και την πνευματική διάσταση του ανθρώπου. Για να μπορέσουμε να γίνουμε κοινωνοί μιας εκπαίδευσης βασισμένης στη βιωματική συμμετοχική μάθηση, που αντιμετωπίζει ολιστικά τον άνθρωπο και οδηγεί στην Αειφόρο – Βιώσιμη Ανάπτυξη, πέρα από την οποιαδήποτε επιμόρφωση ή όποια άλλα κίνητρα, χρειάζεται αλλαγή στάσεων και απόψεων για τη ζωή στην προσωπική μας ζωή πρώτα.

Μέσα από μια τέτοια προοπτική, ευελπιστούμε για την αναγνώριση της αναγκαιότητας θεσμοθέτησης όλου εκείνου του πλαισίου που θα οδηγήσει στην επιτυχία του βασικού στόχου της εκπαίδευσης για το περιβάλλον και την αειφορία, που είναι η διάπλαση αυτόνομων και ενεργών πολιτών οι οποίοι είναι περιβαλλοντικά ευαισθητοποιημένοι, κατέχουν τη σχετική γνώση και συνειδητοποιούν τη

σοβαρότητα των ζητημάτων αλλά κυρίως διαθέτουν τις απαιτούμενες ικανότητες και τη θέληση προκειμένου να γίνουν παράγοντες αλλαγών στην κατεύθυνση της επίλυσης τους. Έχουν οράματα και αξίες που τους βοηθούν να διαπραγματεύονται και να σχεδιάζουν ατομικά και συλλογικά τους κοινωνικούς όρους της αειφορίας προσδιορίζοντας αυτόνομα το παρόν τους και επαγρυπνώντας για το μέλλον των γενεών που θα έρθουν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Flogaitis E. & Alexoroulou I., (1991), Environmental Education in Greece, *European Journal of Education*, Vol, 26, no 4, 339-345.
2. Αθανασάκης Α., (2004), Η Περιβαλλοντική Αγωγή σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, εκ. Δαρδανός, Αθήνα.
3. Βρυώνης Κωνσταντίνος, (2006), Η Αγωγή Υγείας ως εκπαιδευτική διαδικασία, *Ανοιχτό Σχολείο*, τχ. 99.
4. Γεωργόπουλος, Α., (1999). Η προβληματική της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. Στο Μ. Μοδινός, & Η. Ευθυμιόπουλος (επιμ.), *Οικολογία και Επιστήμες του Περιβάλλοντος*. Αθήνα: Στοχαστής/Δ.Ι.Π.Ε.
5. Γούπος Θ., (2006), Η Ευέλικτη Ζώνη ως ομπρέλα ανάπτυξης της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, 2^ο Συνέδριο ΣΠΠΕ.
6. Γούπος Θ., (2005), Τα είδη Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης που εκπονούν οι εκπαιδευτικοί της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, 1^ο Συνέδριο ΣΠΠΕ.
7. Καλογεράτος Π., (1986), Σύγχρονα Κοινωνικοπολιτικά Κινήματα, Αθήνα.
8. Κούσουλας Γ., (2000), Μικρός περίπλους στην ιστορία της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, *Φυσικός Κόσμος*, τχ.1.
9. Ματσαγγούρας Η., (1998), Στρατηγικές διδασκαλίας, εκδ. Gutenberg: Αθήνα.
10. Περδίκη Γ., (1994), Τα Προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης σε Γυμνάσιο – Λύκειο, Η Λέσχη των Εκπαιδευτικών, τ.7, 1994, σελ.19 – 21.
11. Σκούλλος Μ., (2004), Εξελίξεις εννοιών και Διεθνείς Πρωτοβουλίες στην Εκπαίδευση για το Περιβάλλον & την Αειφόρο Ανάπτυξη, 2ο Πανελλήνιο Συνέδριο ΠΕΕΚΠΕ.
12. Σκούλλος Μ., (2007), Μετεξέλιξη της Π. Ε. προς Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη, Ομοιότητες και διαφορές, 3ο Πανελλήνιο Συνέδριο ΠΕΕΚΠΕ.
13. Σπυρόπουλος Η., (1986), Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στην Ελλάδα, ένας πρώτος απολογισμός. - Αθήνα, Νεοελληνική Παιδεία
14. Φαραγγιτάκης Γ., (2007), Η σημερινή πραγματικότητα και η σχέση της Π.Ε. με την εκπαίδευση για την αειφορία, 3^ο Πανελλήνιο Συνέδριο της ΠΕΕΚΠΕ. 2007
15. Φάρος Φ., (1996), Βάδιζε υγιαίνων, Το νόημα της υγείας και της νόσου, Εκδ. Καστανιώτη.
16. Φλογαΐτη Β., Βασάλα Π., (2001), Περιβαλλοντική εκπαίδευση και Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση, 1ο Πανελλήνιο Συνέδριο «Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση», Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
17. Φλογαΐτη Ε., (2007), Περιβαλλοντική Εκπαίδευση - Εκπαίδευση για το περιβάλλον και την αειφορία, 3ο Πανελλήνιο Συνέδριο ΠΕΕΚΠΕ.
18. ΥΠ.Ε.Π.Θ, <http://www.yperpth.gr>, Σεπ. 2008.
19. ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., <http://www.pi-schools.gr/perivalontiki/>, Σεπ 2008.
20. <http://speech.di.uoa.gr/globe/GWelcome.html>, Σεπ.2008.